

رهیافت‌هایی در علوم قرآن و حدیث، سال چهل و هشتم، شماره ۲، شماره پیاپی ۹۷
پاییز و زمستان ۱۳۹۵، ص ۶۹-۴۳

کاربرد «اعتبار» در تصحیح روایات کتاب الحجة کافی*

دکتر علی ثامنی

دانش آموخته دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه فردوسی مشهد

Email: lsameni@yahoo.com

دکتر مهدی جلالی^۱

دانشیار دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد

Email: a.jalaly@um.ac.ir

دکتر عباس اسماعیلی زاده

دانشیار دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد

Email: esmaeelizadeh@um.ac.ir

دکتر سهیلا پیروزفر

دانشیار دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد

Email: spirouzfard@um.ac.ir

چکیده

معتبر بودن مجموعه روایات بخش امامت اصول کافی موسوم به کتاب الحجة که از مهم‌ترین منابع روایی شیعه در موضوع امامت به شمار می‌رود، در میان علمای متقدم امامی اجمالاً امری مسلم بوده است. علت این امر توجه ایشان به وثوق صدوری به عنوان مبنای پذیرش روایات و بهره‌گیری از قرائن خارجی صحت روایات بوده است. اما در نگاه متأخران که تکیه آن‌ها در ارزیابی روایات عمدتاً بر وثاقت راویان سند متمرکز شده، آمار روایات معتبر به حدود ۴۰ درصد کاهش یافته است. برخی نیز با سخت‌گیری شدید در دو حوزه سند و متن روایات، تنها ۱۰ درصد این روایات را صحیح و معتبر تلقی کرده‌اند.

در این مقاله با جستجوی روایات همسان (متابع) برای احادیث ضعیف‌السند کتاب الحجة کافی از سایر مصادر روایی، نشان داده شده که تعداد ۹۰ روایت برابر با ۱۳/۳۱ درصد این روایات مطابق داوری‌های رجالی آیه الله خوئی دارای متابع معتبر است.

کلیدواژه‌ها: کافی، کتاب الحجة، اعتبار، روایت معتبر، روایت متابع.

*. تاریخ وصول: ۱۳۹۲/۰۲/۱۵؛ تاریخ تصویب نهایی: ۱۳۹۴/۱۱/۱۸.
۱. نویسنده مسئول

مقدمه

بخش امامت اصول کافی موسوم به «کتاب الحجة»، از گسترده‌ترین و مهم‌ترین بخش‌های این کتاب به شمار می‌آید. این کتاب شامل ۱۰۱۵ روایت در قالب ۱۳۰ باب تنظیم شده است. موضوعاتی همچون ضرورت نیاز به حجت، بیان تفاوت میان پیامبر و امام، ضرورت شناخت امام و وجوب اطاعت از وی، مجموعه‌ای از صفات و ویژگی‌های امام، مستندات روایی امامت هر امام و منحصر بودن تعداد امامان در ۱۲ نفر، ابواب مربوط به غیبت امام دوازدهم، تفسیر و تأویل برخی آیات در شأن اهل بیت (ع) و تاریخ زندگانی ۱۴ معصوم از مهم‌ترین مباحث مطرح شده در این کتاب است.

کلینی خود عنایت خاصی به این کتاب داشته است. وی در مقدمه کافی عنوان نموده که اندکی کتاب الحجة را گسترش داده، چرا که خوش نداشته در این زمینه کوتاهی کرده باشد، اما در عین حال معتقد است آن گونه که سزاوار این بخش بوده آن را به کمال نرسانده است. وی در ادامه ابراز امیدواری کرده تا خداوند وی را موفق سازد تا در کتابی گسترده و کامل‌تر، نیت خود را در نگاشتن مجموعه‌ای که بتواند حق این بخش را ادا کند عملی سازد (کلینی، ۹/۱، مقدمه مؤلف). امری که با توجه به فهرست تألیفات کلینی (نک: نجاشی، ۳۷۷/ش ۱۰۲۶؛ طوسی، الفهرست، ۳۹۳-۳۹۴/ش ۶۰۳)، وی موفق به انجام آن نشده است.

مجموعه روایات کتاب الحجة همچون سایر روایات کتاب کافی از دیرباز مورد توجه علمای امامیه بوده و علمای متقدم عموماً طبق اصطلاح خود آن را جزء کتب صحیح شیعیه قلمداد نموده و روایات آن را اجمالاً معتبر قلمداد می‌نمودند، چنانکه این معنا به گفته شیخ انصاری از ضروریات مذهب است (انصاری، ۲۳۹/۱). البته این بدین معنا نیست که ایشان خود را از بررسی سندی و رجالی احادیث کافی بی‌نیاز می‌دیدند، بلکه اگر در مقام عمل تعارضی میان احادیث کافی با روایات دیگر دیده می‌شد با انجام عملیات ترجیح سندی و متنی، در رفع تعارض می‌کوشیدند که در این مقام گاه احادیث کافی مرجوح شناخته شده و مورد عمل واقع نمی‌شد.

این نگاه به کافی نه تنها در زمان رواج اصطلاح متقدمان، بلکه پس از روی کار آمدن اصطلاح جدید حدیث صحیح نیز باقی ماند. چنانکه نه تنها در کلام علمای اخباری مسلک، بلکه در لابلای سخنان عالمان اصولی مانند شهید اول، شیخ حسن صاحب معالم، محقق نراقی، میرزای نائینی و غیره نیز می‌توان مواردی یافت که فی الجمله به صحت کتاب کافی نظر داشته‌اند. چنانکه یکی از رجالیان معاصر، بسیاری از اصولیان را قائل به صحت کتب اربعه دانسته است. (علی صالح المعلم، ۳۱)

همسویی نظر علمای متأخر با عالمان متقدم درباره کافی از این رو نبود که راویان روایات کافی و دیگر کتب اربعه همگی از راویان امامی و عادل محسوب می‌شوند، بلکه از این جهت بود که ایشان با وجود

شهرت عملی و فتوایی یا وجود اجماع بر اخذ به روایت یا عمل اصحاب بر مضمون آن و یا وجود قرائن حالیه که موجب وثوق به روایت می‌شود و یا ورود روایت در غیر موارد الزام آور و مواردی از این دست، قائل به انجبار سندی روایات ضعیف السند بودند. امری که از شدت اختلاف میان متقدمان و متأخران در مقام اعتقاد و عمل می‌کاست. ولی به مرور زمان در آثار برخی از اصحاب اصطلاح جدید، به علت کم‌توجهی و یا بی‌توجهی به این موارد، اختلافات شدیدی با نظریات مشهور و فتاوی‌ی متداول بروز نمود.

برخی از نویسندگان معاصر با اعمال عملیات ارزیابی سندی و متنی در روایات کافی، بدون در نظر داشتن آنچه که جبران‌کننده‌ی ضعف سندی روایات است^۱، با حذف احادیث فراوانی از این کتاب و با هدف پاکسازی آن از احادیث غیر صحیح، حجم احادیث صحیح کافی را تا حدود یک چهارم تقلیل داده و اقدام به انتشار اثر خود با عنوان صحیح الکافی نمود. چیزی که سبب مخالفت‌های گسترده با این اثر و عنوان آن شد (نک: سبحانی، ۳۴-۳۷؛ جاودان، ۳۶-۳۹؛ شبیری، نگاهی به گفتگوی «در عرصه روایت و درایت حدیث»، ۱۲-۱۷؛ همان، دفاع از حدیث و پاسدارانش، ۱۰-۱۴) این در حالی است که تعداد روایات معتبر السند کافی مطابق آنچه عالم مشهور عصر صفوی ملا محمد باقر مجلسی در مقام اعتبارسنجی احادیث کافی طبق اصطلاح متأخران در ابتدای شرح تک تک احادیث کافی در کتاب مرآة العقول آورده بر اساس شمارش برخی از محققان حدود ۴۵ درصد روایات کافی است. (حجت، ۱۷۴) با این همه، تفاوت اصلی در این است که علامه مجلسی با اعتراف به اعتبار همه روایات کافی، این ارزیابی سندی را تنها در مقام ترجیح روایات متعارض مفید دانسته و به کار می‌گیرد (مجلسی، مرآة العقول، ۲۲/۱)، اما نویسنده کتاب صحیح الکافی با اعتقاد به عدم اعتبار احادیثی که ضعف سندی دارند، به حذف آن‌ها اقدام نموده است.

در سال‌های اخیر نیز برخی، روال بی‌توجهی به شواهد و قرائن صحت حدیث در کتب روایی متقدم از جمله کتب اربعه را ادامه داده‌اند. به عنوان نمونه یکی از نویسندگان معاصر در مقاله‌ای با عنوان «تأملی در منابع اعتقادی» مدعی شده است احادیثی که علمای قرون چهارم و پنجم معتبر و صحیح می‌دانستند بر اساس داورهای شخصی و حسن اعتمادهای خوش بینانه بوده است، اما با ارزیابی‌های متأخران- که آن را ملاک‌های نوعی و واقع بینانه می‌داند- بخش قابل توجهی از این روایات، صحیح یا موثق محسوب

۱- ایشان معتقد است در گزینش اخبار صحیح نباید تنها به صحت سند اکتفا کرده و حتی به تواتر آن با الفاظ متقارب اعتماد نمود. وی همچنین بر این باور است که نباید به شهرت حدیث، کثرت فتوا و کثرت روایان فریفته شد، بلکه روایت صحیح روایتی است که علاوه بر صحت سند، متن آن نیز از مشکلاتی همچون وهم، اضطراب و تخیل تهی باشد. (نک: بهبودی، مقدمه گزیده کافی؛ سرشار، ۳۰۰-۳۲۹)

نمی‌شوند.^۲

وی همچنین از شهید ثانی (م ۹۶۶ ق) نقل کرده که کتاب کافی ۵۰۷۲ حدیث صحیح، ۱۴۴ حدیث حسن، ۱۱۱۸ حدیث موثق، ۳۰۲ حدیث قوی و ۹۴۸۵ حدیث ضعیف دارد و از این آمار استنتاج نموده که ۵۹٪ روایات کافی به نظر شهید ثانی فاقد اعتبار است. (کدیور، «تأملی در منابع اعتقادی»، پایگاه اینترنتی شخصی)

با توجه به اینکه در قدیمی‌ترین منابعی که آمار فوق در منابع بعدی بدان ارجاع داده شده (به عنوان نمونه نک: بحر العلوم، ۳/۳۳۱؛ نوری، ۳/۵۰۵)، یعنی جامع المقال طریحی و لؤلؤة البحرین شیخ یوسف بحرانی از شخصی که این آمار را به دست داده با تعابیر مبهمی مانند «بعض مشایخنا المتأخرین» یاد شده (طریحی، ۱۹۳؛ البحرانی، یوسف بن احمد، ۳۹۴) معلوم نیست ایشان با چه قرینه‌ای با صراحت آمار فوق را از شهید ثانی نقل نموده است. احتمالاً مأخذ نویسنده مقاله مزبور مقدمه کتاب گزیده کافی است که آمار فوق را به شهید ثانی نسبت داده است (بهیودی، ۵/۱)، که در آنجا نیز مدرک معتبری دال بر این انتساب مشاهده نمی‌شود. علاوه بر این، صرف ضعف سند، دلیل بی اعتباری روایت نبوده و نباید ضعف سند ۵۹٪ روایات کافی مطابق یک دیدگاه را مرادف بی اعتباری این درصد از روایات دانست.

نویسنده این مقاله در ادامه به طور خاص بر روایات «کتاب الحجة» متمرکز شده و در مقام ارزیابی سندی روایات این کتاب، با مراجعه به شرح کافی مجلسی با عنوان «مرآة العقول» آماری مطابق ارزیابی‌های سندی ایشان بدین صورت ارائه می‌کند:

از مجموع ۱۰۱۵ روایت کتاب الحجة کافی، ۲۸۶ روایت صحیح یا موثق یا حسن و یا در حکم این عناوین است؛ ۲۵۴ روایت مرفوع یا مرسل یا مجهول است؛ ۴۶۳ روایت نیز ضعیف می‌باشد. و بر این اساس وی نتیجه می‌گیرد که حدود ۲۸ درصد روایات کتاب الحجة کافی به لحاظ سندی معتبر و بیش از ۷۰ درصد روایات آن فاقد اعتبار سندی است. وی این مطلب را به آمار فوق می‌افزاید که ارزیابی علامه مجلسی «بسیار خوش‌بینانه» و معیارهای او «بسیار موسع و سهل‌انگارانه» است. (کدیور، همان)

شایان ذکر است آمار ارائه شده در بالا از ارزیابی‌های علامه در خصوص کتاب الحجة، یک آمار سطحی بوده و بدون تحقیق در مبانی رجالی علامه مجلسی و در نظر گرفتن نظرات فراگیر علامه درباره راویان در مواضع گوناگون انجام گرفته است و نه تنها یک آمار خوش‌بینانه و سهل‌انگارانه نیست، بلکه در

۲- مقاله مزبور متن ویراسته سخنرانی محسن کدیور در تاریخ ۲۴ مهر ۱۳۸۵ در حسینیه ارشاد تهران است که در قالب مقاله‌ای با عنوان «تأملی در منابع اعتقادی»، در پایگاه اینترنتی وی به آدرس (<http://kadivar.com/?p=208>) درج شده است.

اکثر موارد با اعمال نظرات مشهور و متداول دانشمندان رجال بر تک تک راویان اسناد اتخاذ شده است. توضیح اینکه علامه مجلسی در موارد فراوانی ارزیابی‌های خود را مطابق دیدگاه مشهور ارائه داده و از ارزیابی صریح درباره وضعیت سند خودداری نموده و به ذکر نظر مشهور بسنده کرده‌اند. اما از آنجا که ایشان در مواضع دیگر نظر خود را به طور آشکار در خصوص وثاقت برخی از راویان عنوان کرده‌اند، می‌توان با ارجاع مواردی که تنها نظر مشهور بیان شده به مواضعی که نظر قطعی خود علامه ارائه شده است، به آمار دقیقی از روایات معتبر کتاب الحجة از دیدگاه رجالی علامه مجلسی دست یافت. برخی از راویان اختلافی که علامه مجلسی آن‌ها را روایات آن‌ها را معتبر می‌داند از این قرارند: معلى بن محمد بصرى (به عنوان نمونه نک: مجلسی، مرآة العقول، ۱/۱۴۸/۲؛ همان، ۷/۳۲۵/۲؛ همان، ۳/۳۶۸/۹)، سهل بن زیاد آدمی (همان، ۹/۳۱۴/۴؛ همان، ۱۱/۲۰۹/۳)، محمد بن سنان (همو، الوجيزة فى الرجال، ۱۶۱/ش/۱۶۹۱)، حسن بن عباس بن حریش (همو، مرآة العقول، ۳/۶۱-۶۲)، علی بن ابی حمزه بطائنی (همان، ۲۶/۶۸/۲۰۲؛ همان، ۷۵/۲۱۰؛ ۱۲۸/۲۵۶؛ ۳۱۶/۴۴۰؛ همان، ۵۸۱/۵۷۵)، ابان بن ابی عیاش (همان، ۳/۲۹۱)، داود بن کثیر (نک: همان، ۳/۱۸/۴؛ همان، ۴۱/۱۰؛ همان، ۱/۶۸)، معلى بن خنیس (همان، ۱۲/۱۸۱)، ذیل شرح حدیث ۵، ابو خدیجه سالم بن مکرم (نک: همان، ۱/۱۴۸/۲؛ همان، ۳/۱۲۸/۷)، هیثم بن ابی مسروق (نک: همو، الوجيزة فى الرجال، ۱۹۴/ش/۲۰۷۲)، قاسم بن سلیمان بغدادی (نک: همو، مرآة العقول، ۱۵/۳۲۰، ذیل ح ۲۷)، حمزة بن محمد بن طیار (نک: همان، ۱۵/۴۵۶/۳)، عبد الله بن سلیمان صیرفی (نک: همان، ۵/۱۶۸/۳)، عبد الأعلى بن أعین (همان، ۱۱/۹۰، ح ۹؛ همان، ۱۷/۱۲۱/۲) و عبد الرحیم قصیر (نک: همو، الوجيزة فى الرجال، ۲۳۴/ش/۲۰۳). اما ایشان در ارزیابی‌های رجالی خود از اسناد کتاب الحجة در مرآة العقول در موارد بسیاری اسنادی را که این افراد در آن قرار داشته‌اند، «ضعیف»، «ضعیف علی المشهور»، «مجهول» و «مختلف فیه» دانسته است و نظر نهایی خود را ابراز نداشته است.

به عنوان مثال علامه ۳۵ بار روایات معلى بن محمد را «ضعیف علی المشهور» و ۱۱ بار «ضعیف»؛ ۱۲ بار روایات سهل بن زیاد را «ضعیف علی المشهور» و ۳ بار «ضعیف»؛ ۱۲ بار روایات حسن بن عباس بن حریش را «ضعیف علی المشهور»؛ ۱۱ بار روایات محمد بن سنان را «ضعیف علی المشهور» و ۱ مرتبه «ضعیف»؛ ۳ مورد روایات علی بن ابی حمزه بطائنی را «ضعیف علی المشهور»؛ ۲ بار روایات حمزة بن محمد بن طیار را ضعیف؛ ۲ بار روایات ابان بن ابی عیاش را «مختلف فیه»؛ ۱ بار روایت معلى بن خنیس را «ضعیف علی المشهور» و ۱ مورد «مختلف فیه»؛ ۱ بار روایت ابو خدیجه سالم بن مکرم را «مختلف فیه» و ۲ بار روایات عبد الأعلى (= ابن أعین) و ۱ بار روایت هر یک از هیثم بن أبی مسروق، قاسم بن

سلیمان بغدادی، عبد الله بن سلیمان صیرفی و عبد الرحیم قصیر را «مجهول» دانسته است.

همچنین در یک مورد روایت اصحاب اجماع از راوی مجهول را نزد برخی سبب حکم به صحت سند دانسته است ولی خود در این موضع تصریح به صحت سند ننموده (همو، مرآة العقول، ۶/۲۸۰/ح ۲۱) با اینکه خود نیز این مبنا را قبول دارد. (به عنوان نمونه نک: همان، ۶/۲۵۵/ذیل ح ۴؛ همان، ۸/۱۷۸/ذیل ح ۴؛ ۱۲/۲۶۶/ذیل ح ۲۲؛ همان، ۱۴/۲۹/ذیل ح ۵)

همچنین در ۵ موضع که ارزیابی ایشان از اسناد کتاب الحجة درج نشده با مراجعه به اسناد مشابه معلوم می‌شود که این اسناد نزد ایشان معتبر است. البته در ۳ مورد اعتبار سند واضح است (همان، ۲/۳۴۳/ح ۴؛ همان، ۴/۴۳۲/ح ۱؛ همان، ۳/۱۴/ح ۷) و در دو مورد به دلیل حضور محمد بن سنان (همان، ۴/۱۹۴) و عبد الله بن سلیمان صیرفی (همان، ۳/۳) در سند، با ارجاع این دو مورد به سایر نظرات ایشان، اعتبار سند روشن می‌شود.

در دو مورد نیز قطعه در ارزیابی ایشان سهوی رخ داده است. در یک مورد ایشان سند را ضعیف ارزیابی کرده‌اند (همان، ۵/۳)، اما تمامی رجال سند در مواضع دیگر مورد وثوق ایشان بوده‌اند (برای نمونه نک: همان، ۱۱/ح ۱؛ همان، ۱۲/ح ۳؛ همان، ۴/۲۲۷/ح ۱؛ همان، ۱۸/۱۱۷/ح ۲) و در مورد دیگر که ایشان سند را مجهول معرفی کرده‌اند (همان، ۶/۲۳۵)، طریق ذیل روایت، بی‌اشکال معتبر بوده که ظاهرًا ایشان از آن غفلت داشته‌اند.

بر این اساس تعداد روایات معتبر کتاب الحجة مطابق دیدگاه علامه مجلسی ۳۹۸ مورد برابر با ۳۹/۲۱٪ کل روایات و تعداد روایات ضعیف السند ۶۱۷ مورد برابر با ۶۰/۷۸٪ مجموع روایات می‌باشد. عدم توجه به نکته فوق سبب شده است که نویسنده مقاله مزبور یک آمار غیر واقعی از ارزیابی علامه مجلسی از اسناد کافی به دست داده و تعداد روایات معتبر را ۲۹۲ مورد و روایات ضعیف السند را ۷۲۳ روایت تصور نماید که این امر آمار روایات ضعیف را حدود ۱۱ درصد افزایش داده و به ۷۲ درصد رسانده است.

نویسنده مقاله «تأملی در منابع اعتقادی» سپس اشاره به ارزیابی سندی و متنی حدیث پژوه معاصر محمد باقر بهبودی در کتاب صحیح الکافی کرده و ابراز داشته که بر اساس دیدگاه وی از ۲۸۳۳ روایت اصول کافی تنها ۵۹۳ حدیث یعنی ۲۱ درصد صحیح شناخته شده است و از ۱۰۱۵ روایت کتاب الحجة کافی تنها ۱۰۱ حدیث یعنی کمتر از ۱۰ درصد صحیح یا معتبر تلقی شده است.

وی در جمع‌بندی آمارهای ارائه شده می‌گوید: «به هر حال در خوش بینانه‌ترین حالت، بیش از دو سوم روایات کتاب اصول کافی از روایات ضعیف و غیر معتبر محسوب می‌شود. این نسبت در روایات کتاب

الحجة کافی به ۷۰ تا ۹۰ درصد می‌رسد. یعنی تنها بین ۱۰ تا حداکثر ۲۸ درصد روایات این کتاب معتبر (صحیح یا موثق یا حسن) شمرده می‌شوند.» (کدیور، همان)

جبران ضعف سند روایات با روش «اعتبار»

از جمله اقداماتی که می‌توان جهت بازبایی اعتبار روایاتی از کتاب‌های حدیثی که دچار ضعف سندی هستند بدان تمسک جست ولی کمتر بدان به صورت مستقل و فراگیر پرداخته شده، تتبع طرق آن حدیث در مجامع حدیثی دیگر است؛ امری که در میان علمای علم درایه اصطلاحاً «اعتبار» نامیده می‌شود. (نک: ابن الصلاح، ۶۵؛ ابن حجر عسقلانی، ۵۴؛ سیوطی، ۱۷۸؛ عاملی، ۱۷۶؛ صدر، ۱۷۵) احادیثی که به دنبال عملیات اعتبار برای احادیث ضعیف‌السند یافت می‌شود «متابع» نام دارند. (ابن الصلاح، ۶۵؛ طحان، ۱۱۸-۱۱۹؛ العسکر، ۱۰۰؛ الخطیب، ۳۶۶؛ عاملی، ۱۷۶-۱۷۷؛ صدر، ۱۷۴-۱۷۵) حال اگر حدیث دیگری که همان مفهوم را با الفاظ دیگری افاده می‌کند یافت شود آن را «شاهد» می‌نامند. (نک: الطحان، ۱۱۹؛ عاملی، ۱۷۶؛ صدر، ۱۷۵؛ الخطیب، ۳۶۶) غرض مهم از پی‌جویی روایات متابع و شاهد، این است که روایتی که گمان می‌رود از زمره روایات منفرد باشد در صورت داشتن متابع یا شاهد، از منفرد بودن خارج شود و چه بسا روایات متابع و شاهد، بسته به میزان اعتبار و قوت خود سبب شوند تا یک روایت ضعیف مردود، تبدیل به یک روایت مقبول حسن و یا صحیح شود (جدیع، ۵۴) و بدین وسیله روایت تقویت گردد. (نک: ابن حجر العسقلانی، ۵۲؛ عتر، ۴۲۰؛ العسکر، ۱۰۰) از این رو برخی از ناقدان راویان، عباراتی مانند «هذا يصلح للاعتبار» و «هذا لا يصلح أن يعتبر به» را برای برخی از راویان ضعیف استعمال نموده‌اند که گویای این حقیقت است که در نزد ایشان هر روایتی را نمی‌توان به عنوان روایت متابع یا شاهد اخذ نمود. بلکه باید مقداری شایستگی را در راویان آن روایات احراز نمود. به عنوان نمونه هرگاه دانشمندان رجال یک راوی را «متروک الحدیث» دانسته‌اند وی را شایسته برای بهره‌گیری در مقام «اعتبار» نمی‌دانند. (الصالح، ۲۴۳) بنا بر این اگر روایت ضعیف‌السندی دارای متابع یا شاهد معتبر باشد، باید آن را معتبر قلمداد نمود.

نکته‌ای که تذکر آن در مورد روایات متابع ضروری می‌باشد این است که اگر روایتی تنها در برخی از کلمات یا قیود با حدیث دیگر متفاوت باشد اما استخوان‌بندی آن‌ها همانند یکدیگر باشد، این مقدار اختلاف برای متابع دانستن آن‌ها برای دیگری ضروری ندارد. از این رو برخی از دانشمندان درایه تصریح نموده‌اند که در متابعت، علاوه بر یکسانی لفظ دو روایت، نزدیکی الفاظ آن دو به یکدیگر نیز کفایت می‌نماید. (همان، ۲۴۱؛ الخطیب، ۳۶۶)

از خصوصیات این روش اعتباریابی این است که مورد قبول هر دو گروه اصحاب اصطلاح جدید و

اصطلاح قدیم می‌باشد. چرا که ارائه حدیث با سند صحیح همان چیزی است که صاحبان اصطلاح جدید در پی آن هستند و از طرف دیگر وجود حدیث متابع خود از مقولاتی محسوب می‌شود که گذشتگان به عنوان قرینه خارجی صحت حدیث بدان توجه داشته‌اند.

جالب این است که مؤلف کتاب صحیح الکافی نیز خود بر این باور است که اگر یک روایت ضعیف السند در جای دیگر با سند صحیح عرضه شده باشد آن روایت را می‌توان در زمره روایات صحیح قرار داد. به عنوان مثال وی در کتاب «گزیده کافی» که ترجمه کتاب «صحیح الکافی» با قلم خودش است، در باب «أن الأئمة (ع) ولادة الأمر و هم الناس المحسودون» طریق روایت شماره ۲ را ضعیف خوانده و علت درج این روایت در صحیح الکافی را این دانسته که همین روایت در حدیث شماره ۷۶ صحیح الکافی (باب فرض طاعة الأئمة، روایت ۶) با سند صحیح آمده است. (بهبودی، ۶۱/۱، ذیل ح ۸۴)

متأسفانه جستجوی متابعات صحیح السند برای روایات دارای سند ضعیف که از شواهد صحت احادیث محسوب می‌شود و مطابق مثال فوق مورد قبول آقای بهبودی هم هست و وجه همت ایشان قرار نگرفته و در کل کتاب الحجة کافی به جز یک مورد - که در بالا مورد اشاره قرار گرفت - از آن بهره گرفته نشده است؛ امری که می‌توانست آمار روایات ضعیف کافی از دیدگاه ایشان را بسیار کاهش دهد.

در این مقاله سعی بر این خواهد بود تا جهت تصحیح روایات ضعیف السند «کتاب الحجة»، برای این روایات عملیات «اعتبار» انجام پذیرد و برای آن‌ها از مجامع حدیثی دیگر، احادیث متابع معتبر استخراج گردد و در پایان، نتایج تحقیق در قالب آمار و ارقام عرضه گردد.

لازم به ذکر است در امر تعیین روایات ضعیف الاسناد کتاب الحجة و نیز قضاوت درباره رجال روایات متابع، جهت یکسان بودن مبنای جرح و تعدیل، در همه جا، داوری‌های رجالی آیه الله خوئی در معجم رجال الحدیث را مبنا قرار داده‌ایم. از این رو با اینکه وثاقت راویانی همچون محمد بن سنان، سهل بن زیاد، علی بن ابی حمزة بطائنی و داود بن کثیر نزد بسیاری از علما ثابت است، اما به دلیل آن‌که آیه الله خوئی روایات ایشان را معتبر ندانسته‌اند، در این مقاله روایات آن‌ها ضعیف قلمداد شده است. همچنین هر چند نسبت کتاب تفسیر قمی موجود به علی بن ابراهیم قمی و نیز اعتبار توثیق عام وی برای رجال اسناد روایات این کتاب تفسیری نزد بسیاری ثابت نیست، اما چون آیه الله خوئی هر دو مطلب را قبول داشته‌اند، در این مقاله از روایات متابع موجود در این تفسیر نیز استفاده شده و توثیق عام برگرفته از آن نیز اخذ شده است.

روایات ضعیف السند دارای متابع معتبر

در این قسمت روایات ضعیف السند کتاب الحجة که برای آن‌ها احادیث متابع معتبر (صحیح، حسن و موثق) پیدا کرده‌ایم به ترتیب ابواب کتاب الحجة عرضه شده است. ضمناً راویانی که عامل ضعف

روایات کتاب الحجة مطابق دیدگاه آیه الله خوئی بوده‌اند، با علامت خط تیره زیر نامشان مشخص شده‌اند.

باب الاضطرار إلى الحجة

۳- علی بن ابراهیم عن ابيه عن الحسن بن ابراهیم (نک: خوئی، ۲/۵۸۱/۵ ش/۲۶۷۶؛ همان، ۲/۵۹ ش/۲۶۷۹) عن یونس بن یعقوب قال كان عند أبي عبد الله (ع) جماعة من أصحابه... فضحك أبو عبد الله (ع) و قال...

روایات متابع: علل الشرائع، ج ۱، ص ۱۹۳-۱۹۵، ح ۲؛ کمال الدین و تمام النعمة، ص ۲۰۷، ح ۲/۲۲
 ۴- علی بن ابراهیم عن ابيه عن ذكره عن یونس بن یعقوب قال كنت عند أبي عبد الله (ع) فقال أبو عبد الله (ع)...

روایت متابع: الإرشاد، ج ۲، ص ۱۹۴-۱۹۹.

باب أن الحجة لا تقوم لله على خلقه إلا بإمام

۳- أحمد بن محمد عن محمد بن الحسن عن عباد بن سليمان (نک: همان، ۱۰/۲۳۱-۲۳۲ ش/۶۱۴۵) عن سعد بن سعد عن محمد بن عمارة (نک: طوسی، رجال الطوسی، ۳۶۵/۳ ش/۵۴۳۸؛ البرقی، رجال البرقی، ۵۱) عن أبي الحسن الومضا (ع) قال...

روایت متابع: الکافی، ج ۱، ص ۱۷۷، ح ۲.

باب أن الأوض لا تخلو من حجة

۴- أحمد بن مهرازی (نک: خوئی، ۳/۱۴ ش/۹۸۸) عن محمد بن علی (نک: الکشی، ۵۴۶ ش/۱۰۳۳؛ نجاشی، ۳۳۲ ش/۸۹۴) عن الحسن بن ابي العلاء عن ابي عبد الله (ع)...

روایات متابع: بصائر الدرجات، ص ۵۰۵، ح ۵؛ الإمامة والتبصرة، ص ۲۷، ح ۶؛ کمال الدین و تمام النعمة، ص ۲۲۳-۲۲۴، ح ۱۷/

۷- علی بن محمد عن سهل بن زیاد عن الحسن بن محبوب عن ابي أسامة و علی بن ابراهیم عن ابيه عن الحسن بن محبوب عن ابي أسامة و هشام بن سالم عن ابي حمزة عن ابي إسحاق (نک: خوئی، ۱۲۱/۱۴-۱۲۲ ش/۸۹۴۷؛ همان، ۲۰/۲۱-۲۱، ش ۱۳۹۲۴ و ۱۳۹۲۵) عن یونس بن یساق عن ابي عبد الله بن الحسن بن المؤمنین (ع) أن أمير المؤمنین (ع) قال...

۳- در سند الارشاد به جای تعبیر «عمن ذكره» که در سند الکافی آمده، تعبیر «عن جماعة من رجاله» به کار رفته است و همچنانکه برخی از محققان گفته‌اند (بروجردی، ۲/۵۶۰) قول اصح درباره آن، مسند و صحیح بودن سند است، چرا که استعمال آن توسط شخص ثقه‌ای مانند ابراهیم بن هاشم برای اطمینان بخشیدن به مخاطب بوده و سبب اعتبار سند است. آیه الله خوئی نیز در برخی از طرق که شخص مورد اعتمادی آن را از طریق یک گروه با تعبیر «عن جماعة» نقل نموده حکم به صحت آن طریق کرده‌اند. (به عنوان نمونه نک: خوئی، ۷۸/۳، ذیلش ۸۸۴، مدخل احمد بن محمد بن عبید الله بن الحسن بن عیاش، در بیان طریق شیخ طوسی به وی)

روایت متابع: کمال الدین و تمام النعمة، ص ٣٠٢، ح ١١/

١١- علی بن ابراهیم عن محمد بن عیسی عن محمد بن الفضیل (خوئی، ١٥٣/١٨، ش ١١٥٩١) عن ابي الحسن الوضا (ع)...

روایات متابع: بصائر الدرجات، ص ٥٠٨، ح ١؛ علل الشرائع، ج ١، ص ١٩٧-١٩٨، ح ١٥؛ کمال الدین و تمام النعمة، ص ٢٠٢، ح ٥؛ بصائر الدرجات، ص ٥٠٩، ح ٧؛ کمال الدین و تمام النعمة، ص ٢٠٣، ح ٨.

باب أنه لو لم يبق في الأوض إلا وجلان لكان أحدهما الحججة

١- محمد بن يحيى عن أحمد بن محمد بن محمد عن محمد بن سنان (همان، ١٦٠/١٧-١٧٢) عن ابن الطيار قال سمعت أبا عبد الله (ع) يقول...

روایت متابع: الكافي، ج ١، ص ١٨٠، ح ٥/

٢- أحمد بن إدريس و محمد بن يحيى جميعا عن أحمد بن محمد عن محمد بن عيسى بن عبيد عن محمد بن سنان عن حمزة بن الطيار عن أبي عبد الله (ع) قال...

محمد بن الحسن عن سهل بن زياد (نك: همان، ٣٥٦/٩ ش ٥٦٣٩) عن محمد بن عيسى مثله.

روایت متابع: الكافي، ج ١، ص ١٨٠، ح ٥/

٤- عدة من أصحابنا عن أحمد بن محمد بن محمد البوقی عن علی بن إسماعيل (نك: همان، ٣٠١/١٢ ش ٧٩٤٦) عن ابن سنان عن حمزة بن الطيار قال سمعت أبا عبد الله (ع)...

روایت متابع: الكافي، ج ١، ص ١٨٠، ح ٥.

باب معرفة الإمام و التوجه إليه

١- الحسين بن محمد عن معلى بن محمد عن الحسن بن علي الوشاء قال حدثنا محمد بن الفضيل عن أبي حمزة قال قال لي أبو جعفر (ع)...

روایت متابع: الكافي، ج ١، ص ١٨١، ح ٤/

٩- الحسين بن محمد عن معلى بن محمد عن محمد بن جمهور عن عبد الله بن عبد الرحمن (نجاشي، ٢١٧ ش ٥٦٦؛ ابن الغضائري، ٧٦ ش ٨٧) عن الهيثم بن واقد عن مقون (نك: خوئی، ٣٤٨/١٩-٣٥٠ ش ١٢٦٤٠-١٢٦٤٧) قال سمعت أبا عبد الله (ع) يقول...

روایت متابع: بصائر الدرجات، ص ٥١٦-٥١٧، ح ٤.٦

٤- اگرچه در بصائر الدرجات مطبوع، سند به صورت «أحمد بن محمد عن الحسين بن سعيد عن طريف عن الأصبع بن نباتة» آمده، اما با توجه به اسناد دیگر و طبقات راویان و برخی نسخ بصائر الدرجات و مطابق نقل غایة المرام، شکل صحیح سند به

باب فوض طاعة الأئمة (ع)

۴- محمد بن یحیی عن أحمد بن محمد عن الحسين بن سعيد عن حماد بن عيسى عن الحسين بن المختار عن بعض أصحابنا عن أبي جعفر (ع)...

روایات متابع: بصائر الدرجات، ص ۵۵، ح ۲؛ بصائر الدرجات، ص ۵۲۹، ح ۱۴/

۹- بهذا الإسناد {عدة من أصحابنا} عن أحمد بن محمد عن علي بن الحكم عن علي بن أبي حمزة (نک: خوئی، ۱۲/۲۳۴-۲۵۱/ش ۷۸۴۶) عن أبي بصير عن أبي عبد الله (ع)...

روایت متابع: بصائر الدرجات، ص ۴۹۹، ح ۱/

۱۶- محمد بن یحیی عن أحمد بن محمد بن محمد بن عيسى عن محمد بن خالد البوقی عن القاسم بن محمد الجوهري (نک: خوئی، ۱۵/۵۶/ش ۹۵۶۵) عن الحسين بن أبي العلاء قال قلت لأبي عبد الله (ع)...

روایت متابع: کافی، ج ۱، ص ۱۸۷، ح ۷.

باب أن الأئمة (ع) نور الله عز و جل

۱- الحسين بن محمد عن معلى بن محمد عن علي بن موداسی (نک: خوئی، ۱۳/۱۹۲/ش ۸۵۲۷) قال حدثنا صفوان بن يحيى و الحسن بن محبوب عن أبي أيوب عن أبي خالد الكابلي قال سألت أبا جعفر (ع)...

روایت متابع: تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۷۱-۳۷۲

۴- أحمد بن مهرا ن عن عبد العظيم بن عبد الله الحسنی عن علي بن أسباط و الحسن بن محبوب عن أبي أيوب عن أبي خالد الكابلي قال سألت أبا جعفر (ع)...

روایت متابع: تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۷۱-۳۷۲.

باب أن الأئمة (ع) هم العلامات التي ذكرها الله عز و جل في كتابه

۱- الحسين بن محمد الأشعري عن معلى بن محمد عن أبي داود المسترق قال حدثنا داود الجصاص (نک: خوئی، ۸/۱۳۸/ش ۴۴۴۴) قال سمعت أبا عبد الله (ع)...

روایت متابع: الأمالی للطوسی، ص ۱۶۳، ح ۲۷۰/۲۲

۲- الحسين بن محمد عن معلى بن محمد عن الوشاء عن أسباط بن سالم (نک: خوئی، ۳/۱۸۶/ش ۱۰۹۴) قال سألت الهيثم أبا عبد الله (ع)...

روایت متابع: الأمالی للطوسی، ص ۱۶۳، ح ۲۷۰/۲۲.

باب ما فرض الله عز و جل و رسوله (ص) من الكون مع الأئمة (ع)

۳- أحمد بن محمد و محمد بن یحیی عن محمد بن الحسين عن محمد بن عبد الحمید (نک: خوئی، ۲۲۱/۱۷/ش ۱۱۰۵۵) عن منصور بن یونس عن سعد بن طریف عن أبي جعفر (ع) قال قال رسول الله (ص)...

روایت متابع: الإمامة والتبصرة، ص ۴۳-۴۴، ح ۲۴ /

۵- عده من أصحابنا عن أحمد بن محمد بن عیسی عن الحسين بن سعید عن فضالة بن أيوب عن أبي المغراء عن محمد بن سالم^۶ عن أبان بن تغلب قال سمعت أبا عبد الله (ع) يقول قال رسول الله (ص)...

روایات متابع: بصائر الدرجات، ص ۶۹، ح ۴؛ الإمامة والتبصرة، ص ۴۳-۴۴، ح ۲۴ /

۷- الحسين بن محمد عن معلى بن محمد عن محمد بن جمهور عن فضالة بن أيوب عن الحسن بن زياد^۷ عن الفضيل بن يسار قال قال أبو جعفر (ع)...

روایت متابع: المحاسن، ج ۱، ص ۱۵۲، ح ۷۴.

باب أن من وصفه الله تعالى في كتابه بالعلم هم الأئمة (ع)

۱- علی بن إبراهيم عن أبيه عن عبد الله بن المغيرة عن عبد المؤمن بن القاسم الأنصاري عن سعد^۸ عن جابر عن أبي جعفر (ع)...

روایات متابع: بصائر الدرجات، ص ۷۴، ح ۱؛ الكافي، ج ۱، ص ۲۱۲، ح ۲.

باب أن التواضع في العلم هم الأئمة (ع)

۲- علی بن محمد عن عبد الله بن علی عن إبراهيم بن إسحاق (نک: نجاشی، ۲۱/ش ۱۹؛ طوسی، الفهرست، ۱۶/ش ۹؛ همان، رجال الطوسی، ۴۱۴/ش ۵۹۹۴؛ ابن الغضائری، ۳۹/ش ۹) عن عبد الله بن حماد عن بريد بن معاوية عن أحدهما (ع)...

روایت متابع: بصائر الدرجات، ص ۲۲۳، ح ۴.

باب أن الأئمة (ع) معدن العلم و شجرة النبوة و مختلف الملائكة

۱- أحمد بن مهرا عن محمد بن علی عن غير واحد عن حماد بن عیسی عن ربعی بن عبد الله عن أبي الجاود قال قال علی بن الحسين (ع)...

۵- این عنوان، میان ثقة و غیر ثقة مشترک است. (نک: خوئی، ۱۰۷/۱۷-۱۰۸/۱۷ ش ۱۰۸۲۴)

۶- این عنوان، میان ثقة و غیر ثقة مشترک است. (نک: همان، ۳۲۰/۵ ش ۲۸۳۱)

۷- با توجه به سند این روایت در کتاب تأویل الآیات (أستر آبادی، ۵۰۱)، مراد از سعد، سعد بن یزید ابو مجاهد طائی است که در کتب رجال شیعه فاقد توثیق بوده (نک: طوسی، رجال الطوسی، ۲۱۲/ش ۲۷۶۸؛ خوئی، ۹/ش ۹۸۸۹) و مجهول تلقی می‌شود.

روایت متابع: بصائر الدرجات، ص ۷۶-۷۷، ح ۲.

باب أن الأئمة ورثوا علم النبي وجميع الأنبياء والأوصياء الذين من قبلهم

۳- محمد بن یحیی عن سلمة بن الخطاب (نجاشی، ۱۸۷/ش ۴۹۸؛ ابن الغضائری، ۶۶/ش ۶۴) عن عبد الله بن محمد (نک: خوئی، ۳۴۲-۳۴۱/۱۱/ش ۷۱۶۵) عن عبد الله بن القاسم (نک: نجاشی، ۲۲۶/ش ۵۹۳ و ۵۹۴) عن زواعة بن محمد عن المفضل بن عمر قال قال أبو عبد الله (ع)...

روایت متابع: بصائر الدرجات، ص ۱۵۵، ح ۱.^۸

باب أن الأئمة (ع) عندهم جميع الكتب التي نزلت من عند الله عز وجل...

۲- علی بن محمد و محمد بن الحسن عن سهل بن زیاد عن بكر بن صالح (نجاشی، ۱۰۹/ش ۲۷۶؛ ابن الغضائری، ۴۴/ش ۱۹؛ خوئی، ۲۵۱-۲۵۰/۴/ش ۱۸۵۸) عن محمد بن سنان عن مفضل بن عمر قال أتينا باب أبي عبد الله (ع)... فسمعناه يتكلم...

روایت متابع: بصائر الدرجات، ص ۳۶۱، ح ۳.^۹

باب أنه لم يجمع القرآن كله إلا الأئمة (ع) و أنهم يعلمون علمه كله

۴- محمد بن یحیی عن محمد بن الحسين عن محمد بن عيسى عن أبي عبد الله المؤمن (نک: نجاشی، ۱۷۲/ش ۴۵۳؛ خوئی، ۲۹۶/۸-۲۹۷/ش ۴۷۲۲؛ همان، ۲۹۷/ش ۴۷۲۳) عن عبد الأعلى مولى آل سام (نک: خوئی، ۲۷۸/۱۰-۲۸۱/ش ۶۲۴۰) قال سمعت أبا عبد الله (ع)...

روایات متابع: بصائر الدرجات، ص ۲۱۷-۲۱۸، ح ۳؛ کافی، ج ۱، ص ۶۱، ح ۸.

باب ما أعطى الأئمة (ع) من اسم الله الأعظم

۲- محمد بن یحیی عن أحمد بن محمد عن الحسين بن سعيد و محمد بن خالد عن زكريا بن عمران القمي (نک: خوئی، ۲۹۴/۸-۲۹۵/ش ۴۷۱۹) عن هاوون بن الجهم عن رجل من أصحاب أبي عبد الله (ع) لم أحفظ اسمه قال سمعت أبا عبد الله (ع)...

روایت متابع: بصائر الدرجات، ص ۲۲۹، ح ۴.

باب ما عند الأئمة من آيات الأنبياء (ع)

۳- محمد بن یحیی عن محمد بن الحسين عن موسى بن سعدان (نک: نجاشی، ۴۰۴/ش ۱۰۷۲؛ ابن

۸- در سند بصائر، «شعیب الخزاز»، نادرست بوده و با توجه به اسناد مشابه و دیگر نسخ، شعیب الحداد صحیح است. «نک: صفار، ۵۰۱/۱، پاورقی ۲ (چاپ وثوق)».

۹- در سند کافی این واقعه از امام صادق (ع)، اما در سند بصائر از امام باقر (ع) نقل شده و بسیار بعید است که این ماجرا متعدد واقع شده باشد. با توجه به این که راوی طبقه اول این روایت یعنی موسی بن اکیل نمیری، در طبقه راویان امام صادق (ع) است و روایت بی واسطه وی از امام باقر (ع) معهود نیست (نک: خوئی، ۲۴۰/۲۰/ش ۱۲۷۵۹)، به نظر می رسد در سند بصائر تصحیف صورت گرفته باشد و قضیه مربوط به امام صادق (ع) باشد.

الغضائری، ۹۰/ش ۱۲۳) عن عبد الله بن القاسم عن أبي سعيد الخراساني (نک: طوسی، رجال الطوسی، ۳۷۰/ش ۵۵۱۲) عن أبي عبد الله (ع) قال قال أبو جعفر (ع)...

روایت متابع: کتاب الغیبة للنعمانی، ص ۲۴۴، ح ۲۹/

۵- محمد عن محمد بن الحسين عن محمد بن إسماعيل عن أبي إسماعيل السَّوَّاج (نک: خوئی، ۲۵/۲۲-۲۷/ش ۱۳۹۳۸) عن بشر بن جعفر (نک: طوسی، رجال الطوسی، ۱۶۸/ش ۱۹۵۶؛ خوئی، ۲۲۱/۴-۲۳۸/ش ۱۷۴۰ و ۱۷۴۰) عن مفضل بن عمر عن أبي عبد الله (ع) قال سمعته يقول...

روایت متابع: تفسیر القمی، ج ۱، ص ۳۵۴-۳۵۵.

باب فيه ذكر الصحيفة و الجفر و الجامعة و مصحف فاطمة (ع)

۴- علی بن إبراهیم عن محمد بن عیسی عن یونس عن ذکره عن سلیمان بن خالد قال قال أبو عبد الله (ع)...

روایات متابع: بصائر الدرجات، ص ۱۷۸، ح ۲۱ و ح ۲۲.

باب أن الأئمة (ع) يعلمون جميع العلوم التي خرجت إلى الملائكة و الأنبياء و الرُّسُل (ع)

۳- علی بن إبراهیم عن صالح بن السندي (نک: خوئی، ۷۵/۱۰-۷۶/ش ۵۸۲۵) عن جعفر بن بشير عن ضريس قال سمعت أبا جعفر (ع)...

روایت متابع: بصائر الدرجات، ص ۱۲۹، ح ۳.

باب نادو فيه ذكر الغيب

۲- محمد بن يحيى عن عبد الله بن محمد بن عيسى (نک: خوئی، ۳۳۳/۱۱-۳۳۴/ش ۷۱۴۰) عن الحسن بن محبوب عن علي بن رثاب عن سديو الصيرفي قال سمعت حمزان بن أعين يسأل أبا جعفر (ع)...

روایت متابع: بصائر الدرجات، ص ۱۳۳، ح ۱.

باب أن الأئمة (ع) يعلمون متى يموتون و أنهم لا يموتون إلا باختيار منهم

۲- علی بن إبراهیم عن محمد بن عیسی عن الحسن بن محمد بن بشار قال حدثني شيخ من أهل قطيعة الربيع من العاصم ببغداد ممن كان ينقل عنه قال... فقال موسى بن جعفر (ع)...

روایات متابع: قرب الاسناد، ص ۳۳۳-۳۳۴، ح ۱۲۳۶؛ عیون أخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۹۱، ح ۲؛

۱- در این سند برخلاف سند کافی که توصیف شیخ اهل قطیعة الربیع را «من كان ينقل عنه» ذکر نموده بود، وصف او را «من كان يقبل منه» آورده که وثاقت یا لا اقل مدح آن شیخ را می‌رساند. آیه الله خوئی این تعبیر را دال بر وثاقت وی گرفته‌اند. (خوئی، ۱۴۴/۶-ش ۳۱۳۴، مدخل الحسن بن محمد بن یسار) به علاوه همچنان که آیه الله خوئی ابراز داشته‌اند حسن بن محمد بن یسار همان حسن بن یسار ثقه می‌باشد. (همان، ۲۲۰/ش ۳۳۲۸)

۲؛ الأمالی للصدوق، ص ۲۱۳، ح ۲۱/۲۳۷^۱.

۶- محمد بن یحیی عن أحمد بن محمد بن محمد عن الوشاء عن مسافر (نک: طوسی، رجال الطوسی، ۳/۳۶۷ ش/۵۴۵۰؛ همان، ۳۹۰/ش/۵۷۴۹؛ خوئی، ۱۹/۱۴۲-۱۴۳/ش/۱۲۲۸۱) أن أبا الحسن الوضا (ع) قال...

روایت متابع: بصائر الدرجات، ص ۵۰۳، ح ۹.

باب أن الأئمة (ع) يعلمون علم ما كان و ما يكون...

۱- أحمد بن محمد و محمد بن یحیی عن محمد بن الحسين عن إبراهيم بن إسحاق الأحمري عن عبد الله بن حماد عن سيف التمار قال كنا مع أبي عبد الله (ع)... فقال...

روایت متابع: بصائر الدرجات، ص ۱۴۹، ح ۱

۲- عدة من أصحابنا عن أحمد بن محمد بن محمد بن محمد بن سنان عن يونس بن يعقوب عن الحارث بن المغيرة و عدة من أصحابنا منهم عبد الأعلى و أبو عبيدة و عبد الله بن بشر الخثعمي سمعوا أبا عبد الله (ع) يقول...

روایات متابع: بصائر الدرجات، ص ۲۱۷-۲۱۸، ح ۳؛ الكافي، ج ۱، ص ۶۱، ح ۸.

باب جهات علوم الأئمة (ع)

۲- محمد بن یحیی عن أحمد بن أبي زاهر عن علي بن موسى عن صفوان بن يحيى عن الحارث بن المغيرة عن أبي عبد الله (ع) قال قلت لأخيوني عن علم عالمكم قال...
روایات متابع: بصائر الدرجات، ص ۳۴۶، ح ۲ و ص ۳۴۷، ح ۵.

باب أن الأئمة (ع) محدثون مفهمون

۲- محمد بن أحمد بن محمد بن ابن محبوب عن جميل بن صالح عن زياد بن سوقة عن الحكم بن عتيبة (نک: طوسی، رجال الطوسی، ۱۱۲/ش/۱۰۹۹؛ همان، ۱۳۱/ش/۱۳۳۲؛ همان، ۱۸۴/ش/۲۲۴۵) قال دخلت على علي بن الحسين (ع)...

روایت متابع قسمت اصلی: بصائر الدرجات، ص ۳۴۰، ح ۴.

باب الروح التي يسدد الله بها الأئمة (ع)

۱- در سند امالی و عیون الاخبار، توصیف شیخ اهل قطیعة الربیع به صورت «من كان يقبل قوله» ضبط شده که بنا به توضیحی که در پاورقی قبل گذشت، وثاقت یا لا اقل مدح آن شیخ را می‌رساند.

۲- ظاهراً صحیح «علی بن اسماعیل» است و تصحیفی در سند رخ داده است، چرا که اولاً در این طبقه شخصی با نام «علی بن موسی» شناخته شده نیست و ثانیاً در سند بصائر الدرجات، این خبر از علی بن اسماعیل نقل شده است. (نک: صفار، ۳/۳۴۶ ح)

- ٢- محمد بن يحيى عن محمد بن الحسين عن علي بن أسباط عن أسباط بن سالم قال سأله رجل من أهل هيت... فقال...
- روايت متابع: بصائر الدرجات، ص ٤٧٧، ح ١٢/
- ٥- محمد بن يحيى عن عمران بن موسى عن موسى بن جعفر عن علي بن أسباط عن محمد بن الفضيل عن أبي حمزة قال سألت أبا عبد الله (ع)... قال...
- روايت متابع: بصائر الدرجات، ص ٤٧٩، ح ٣.
- باب أن الإمام (ع) يعرف الإمام الذي يكون من بعده..
- ٣- محمد بن يحيى عن أحمد بن محمد عن الحسين بن سعيد عن محمد بن الفضيل عن أبي الحسن الوضا (ع)...
- روايت متابع: الكافي، ج ١، ص ٢٧٦، ح ٢.
- باب ثبات الإمامة في الأعقاب...
- ٢- علي بن محمد عن سهل بن زياد عن محمد بن الوليد عن يونس بن يعقوب عن أبي عبد الله (ع)...
- روايت متابع: الإمامة والتبصرة، ص ٥٧، ح ٤١.
- باب الإشارة و النصص على أمير المؤمنين (ع)
- ٨- محمد بن يحيى عن أحمد بن محمد عن الحسين بن سعيد عن القاسم بن محمد عن علي بن أبي حمزة عن ابن أبي سعيد عن أبان بن تغلب عن أبي عبد الله (ع)...
- روايت متابع: بصائر الدرجات، ص ٣٠٣، ح ٤.
- باب الإشارة و النصص على علي بن الحسين صلوات الله عليهما
- ٢- علة من أصحابنا عن أحمد بن محمد عن الحسين بن سعيد عن ابن سنان عن أبي الجاود عن أبي جعفر (ع) قال...
- روايت متابع: الكافي، ج ١، ص ٣٠٣-٣٠٤، ح ١.
- باب الإشارة و النصص على أبي جعفر (ع)
- ٣- محمد بن الحسن عن سهل عن محمد بن عيسى عن فضالة بن أيوب عن الحسين بن أبي العلاء عن أبي عبد الله (ع) قال سمعته يقول...
- روايت متابع: الكافي، ج ١، ص ٣٠٦، ح ٤.
- باب الإشارة و النصص على أبي الحسن الوضا (ع)
- ٦- أحمد بن مهرا عن محمد بن علي عن زياد بن موان القندي و كان من الواقفة قال دخلت على أبي

إبراهيم (ع) و عنده ابنه أبو الحسن (ع) فقال لي...

روایت متابع: عیون أخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۳۹، ح ۲۵.

۸- أحمد بن مهران عن محمد بن علي عن محمد بن سنان و علي بن الحكم جميعا عن الحسين بن

المختار قال خرجت إلينا ألواح من أبي الحسن (ع)...

روایت متابع: عیون أخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۳۹، ح ۲۳/

۱۲- أحمد بن مهران عن محمد بن علي عن سعيد بن أبي جهيم عن الفصير بن قابوس قال قلت

لأبي إبراهيم (ع) إني سألت أباك (ع)...

روایات متابع: رجال الكشي، ص ۴۵۱، ح ۸۴۹؛ عیون أخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۳۹-۴۰، ح ۲۶.

باب الإشارة و الفصص على أبي جعفر الثاني (ع)

۶- أحمد بن مهران عن محمد بن علي عن معمر بن خلاد قال ذكرنا عند أبي الحسن (ع) شيئا..

فقال...

روایت متابع: الكافي، ج ۱، ص ۳۲۰، ح ۲.

۷- أحمد بن محمد بن علي عن ابن قياما الواسطي (نك: طوسي، رجال الطوسي، ۳۳۶/ش ۴۹۹۷؛

الكشي، ۵۵۳-۵۵۴/ش ۱۰۴۴ و ۱۰۴۵) قال دخلت على علي بن موسى (ع)...

روایت متابع: رجال الكشي، ص ۵۵۳، ح ۱۰۴۴.

باب الإشارة و الفصص على أبي محمد (ع)

۴- عنه { علي بن محمد عن جعفر بن محمد الكوفي (نك: خوئي، ۸۷/۵-۹۰/ش ۲۲۸۸؛

همان، ۳۷/۲۰-۳۸/ش ۱۲۷۷۱) { عن موسى بن جعفر بن وهب (نك: نجاشي، ۴۰۶/ش ۱۰۷۶؛ طوسي،

الفهرست، ۴۵۳/ش ۷۱۹؛ همان، رجال الطوسي، ۴۴۹/ش ۶۳۷۷؛ خوئي، ۳۷/۲۰-۳۸/ش ۱۲۷۷۱) عن

علي بن جعفر قال كنت حاضرًا لأبأ الحسن (ع)...

روایت متابع: الكافي، ج ۱، ص ۳۲۶-۳۲۷، ح ۸/

۹- علي بن محمد عن إسحاق بن محمد (نك: نجاشي، ۷۳/ش ۱۷۷؛ همان، ۳۳۶/ذيلش ۸۹۹؛

الكشي، ۳۲۶/ذيلش ۵۹۱؛ همان، ۵۳۰-۵۳۱/ش ۱۰۱۴؛ ابن الغضائري، ۴۱-۴۲/ش ۱۴) عن محمد بن

يحيى بن دوياب (نك: طوسي، رجال الطوسي، ۳۹۲/ش ۵۷۷۸) قال دخلت على أبي الحسن (ع)...

روایت متابع: الكافي، ج ۱، ص ۳۲۶-۳۲۷، ح ۸/

۱۰- علي بن محمد عن إسحاق بن محمد عن أبي هاشم الجعفري قال كنت عند أبي الحسن (ع)...

روایات متابع: الغيبة للطوسی، ص ٨٢-٨٣، ح ٨٤ و نیز ص ٢٠٠، ح ١٦٧.^١

١٣- علی بن محمد عمرن ذکره عن محمد بن أحمد العلوی عن داود بن القاسم قال سمعت أبا الحسن

... (ع)

روایات متابع: علل الشرائع، ج ١، ص ٢٤٥، ح ٥؛ کمال الدین و تمام النعمة، ص ٣٨١، ح ٥.

باب فی التھی عن الاسم

١- علی بن محمد عمرن ذکره عن محمد بن أحمد العلوی عن داود بن القاسم الجعفری قال سمعت أبا

الحسن العسكري (ع)...

روایت متابع: علل الشرائع، ج ١، ص ٢٤٥، ح ٥.

باب نادو فی حال الغيبة

١- علی بن إبراهيم عن أبيه عن محمد بن خالد عمرن حدثه عن المفضل بن عمر و محمد بن يحيى عن

عبد الله بن محمد بن عيسى عن أبيه عن بعض أصحابه عن المفضل بن عمر عن أبي عبد الله (ع)...

روایت متابع: کمال الدین و تمام النعمة، ص ٣٣٩، ح ١٧.

باب فی الغيبة

١٣- علی بن محمد عن سهل بن زياد و محمد بن يحيى و غيره عن أحمد بن محمد و علی بن إبراهيم

عن أبيه جميعا عن ابن محبوب عن هشام بن سالم عن أبي حمزة عن أبي إسحاق السبيعي عن بعض

أصحاب أمير المؤمنين (ع) ممن يوثق به أن أمير المؤمنين (ع) تكلم بهذا الكلام...

روایت متابع قسمت اصلی: کمال الدین و تمام النعمة، ص ٣٠٢، ح ١١/

٢٩- الحسين بن أحمد^٢ عن أحمد بن هلال قال حدثنا عثمان بن عيسى عن خالد بن نجیح (نک:

خوئی، ٨/٣٩٩/ش ٤٢٢٦) عن زواوة بن أعین قال قال أبو عبد الله (ع)...

روایت متابع: الکافی، ج ١، ص ٣٣٧، ح ٥.

باب ما یفصل به بین دعوی المحق و المبطل فی أمر الإمامة

٤- محمد بن أبي عبد الله و علی بن محمد عن إسحاق بن محمد الفخعی عن أبي هاشم داود بن

القاسم الجعفری قال كنت عند أبي محمد (ع)...

روایت متابع: الغيبة للطوسی، ص ٢٠٣-٢٠٤، ح ١٧١.^٣

١- طریق شیخ طوسی به همه کتاب‌ها و روایات راوی نخست یعنی سعد بن عبد الله أشعری صحیح است. (نک: طوسی، الفهرست، ٢١٥/ش ٣١٦)

٢- آیه الله خوئی شکل صحیح سند را الحسين بن محمد می‌دانند. (نک: خوئی، ٣/١٥٥/ذیلش ١٠٠٨)

٣- همچنان‌که گذشت، طریق شیخ طوسی به همه کتاب‌ها و روایات راوی نخست یعنی سعد بن عبد الله أشعری صحیح است.

۱۱- أحمد بن مهراون عن محمد بن علي عن ابن قياما الواسطي و كان من الواقفة قال دخلت على علي بن موسى الرضا (ع)...

روایت متابع: رجال الكشي، ص ۵۵۳، ح ۱۰۴۴.

باب كراهية التوقيت

۲- محمد بن يحيى عن سلمة بن الخطاب عن علي بن حسان (نك: نجاشي، ۲۵۱/ش ۶۶۰؛ الكشي، ۴۵۲/ش ۸۵۱؛ ابن الغضائري، ۷۷/ش ۸۸) عن عبد الرحمن بن كثير (نك: نجاشي، ۲۳۴-۲۳۵/ش ۶۲۱) قال كنت عند أبي عبد الله (ع)...

روایت متابع: الإمامة والتبصرة، ص ۹۵، ح ۸۷.

۶- محمد بن يحيى و أحمد بن إدريس عن محمد بن أحمد عن السيارى (نك: نجاشي، ۸۰/ش ۱۹۲؛ طوسي، الفهرست، ۵۷/ش ۷۰؛ ابن الغضائري، ۴۰/ش ۱۱) عن الحسن بن علي بن يقطين عن أخيه الحسين عن أبيه علي بن يقطين قال قال لي أبو الحسن (ع)...

روایت متابع: الغيبة للطوسي، ص ۳۴۱-۳۴۳، ح ۲۹۲.

باب أنه من عرف إمامه لم يضروه تقدم هذا الأمر أو تأخر

۷- علي بن محمد عن سهل بن زياد عن الحسين بن سعيد عن فضالة بن أيوب عن عمرو بن أبان قال سمعت أبا عبد الله (ع)...

روایت متابع: كتاب الغيبة للنعماني، ص ۳۵۲، ح ۷.

باب من ادعى الإمامة وليس لها بلهله...

۲- محمد بن يحيى عن عبد الله بن محمد بن عيسى عن علي بن الحكم عن أبان عن الفضيل عن أبي عبد الله (ع) قال...

روایت متابع: ثواب الأعمال، ص ۲۱۴.

۳- الحسين بن محمد عن معلى بن محمد عن محمد بن جمهور عن عبد الله بن عبد الرحمن عن الحسين بن المختار قال قلت لأبي عبد الله (ع)...

روایت متابع: تفسير القمي، ج ۲، ص ۲۵۱.

۱۲- الحسين بن محمد عن معلى بن محمد عن أبي داود المسترق عن علي بن ميمون (نك: خوئي، ۱۳/ش ۲۲۴/۸۵۶۱) عن ابن أبي يعفور قال سمعت أبا عبد الله (ع)...

روایت متابع: الكافي، ج ۱، ص ۳۷۳، ح ۴.

۴- طريق شيخ طوسي به راوی نخست یعنی علی بن يقطين معتبر است. (نك: طوسي، الفهرست، ۲۷۱/ذیلش ۳۸۹)

باب موالید الأئمة (ع)

٢- محمد بن یحیی عن محمد بن الحسین عن موسی بن سعدان عن عبد الله بن القاسم عن الحسن بن راشد قال سمعت أبا عبد الله (ع)...

روایت متابع: تفسیر القمی، ج ١، ص ٢١٥.

باب خلق أبدان الأئمة و أولادهم و قلوبهم (ع)

٤- عده من أصحابنا عن أحمد بن محمد بن محمد بن خالد عن أبي نهرشل (نک: خوئی، ٢٣/٧٤/ش ١٤٩٠٤) قال حدثني محمد بن إسماعيل عن أبي حمزة الثمالي قال سمعت أبا جعفر (ع)...

روایت متابع ناقص: تفسیر القمی، ج ٢، ص ٤١١.

باب التمسيم و فضل المسلمين

٨- أحمد بن مهرا ن رحمه الله عن عبد العظيم الحسني عن علي بن أسباط عن علي بن عقبة عن الحكم بن أيمن عن أبي بصير قال سألت أبا عبد الله (ع)...

روایت متابع: الكافي، ج ١، ص ٥١، ح ١.

باب في الأئمة (ع) أنهم إذا ظهر أمرهم حكموا بحكم داود و آل داود و لا يسألون البينة عليهم

السلام

٢- محمد بن یحیی عن أحمد بن محمد بن محمد بن سنان عن أبيان قال سمعت أبا عبد الله (ع)...

روایت متابع: بصائر الدرجات، ص ٢٧٩، ح ٤.

٥- أحمد بن مهرا ن رحمه الله عن محمد بن علي عن ابن محبوب عن هشام بن سالم عن عمارة الصاباطي قال قلت لأبي عبد الله (ع)... قال...

روایت متابع قسمت اول «ما منزلة الأئمة قال... منزلة آصف صاحب سليمان»:

بصائر الدرجات، ص ٣٨٦، ح ٥.

روایت متابع قسمت دوم «قال فيما تحكمون قال بحكم الله...»: الكافي، ج ١، ص ٣٩٨، ح ٣.

باب أنه ليس شيء من الحق في يد الناس إلا ما خرج من عند الأئمة (ع)...

٥- علي بن إبراهيم عن صالح بن المندي عن جعفر بن بشير عن أبيان بن عثمان عن أبي بصير قال سألت أبا جعفر (ع)...

روایات متابع: بصائر الدرجات، ص ٢٩-٣٠، ح ٣؛ رجال الكشي، ص ٢٠٩-٢١٠، ش ٣٧٠.

باب ما أمر النبي (ص) بالفضيحة لأئمة المسلمين و اللزوم لجماعتهم و من هم

٢- محمد بن الحسن عن بعض أصحابنا عن علي بن الحكم عن الحكم بن مسكين (نک: نجاشی،

۱۳۶/ش/۳۵۰؛ طوسی، الفهرست، ۱۶۰/ش/۲۴۷؛ همان، رجال الطوسی، ۱۹۷/ش/۲۴۸۳؛ البرقی، رجال البرقی، ۳۸؛ خوئی، ۱۸۸/۷-۱۹۱/ش/۳۸۸۷ و ۳۸۸۸) عن رجل من قريش من أهل مكة قال قال سفیان الثوری اذهب بنا إلى جعفر بن محمد (ع) قال فذهبت معه إليه...

روایت متابع قسمت اصلی: کافی، ج ۱، ص ۴۰۳، ح ۱.

باب فيه نكت و تنف من التنزيل في الولاية

۷- الحسين بن محمد الأشعري عن معلى بن محمد عن الوشاء عن المثنى ° عن زوارة عن عبد الله بن عجلان عن أبي جعفر (ع)...

روایت متابع: تفسیر القمی، ج ۲، ص ۲۷۵

۳۲- الحسين بن محمد عن معلى بن محمد عن عبد الله بن إدريس (نک: طوسی، الفهرست، ۳۰۲/ش/۴۵۹) عن محمد بن سنان عن الوضا (ع)...

روایت متابع: کافی، ج ۱، ص ۲۲۳-۲۲۴، ح ۱

۴۳- بهذا الإسناد {الحسين بن محمد عن معلى بن محمد عن محمد بن أورمة و علي بن عبد الله عن علي بن حسان عن عبد الرحمن بن كثير} عن أبي عبد الله (ع)...

روایت متابع: تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۰۸

۵۶- أحمد بن مهراون رحمه الله عن عبد العظيم بن عبد الله الحسنی عن علي بن أسباط عن إِبْرَاهِيمَ بن عبد الحميد عن زيد الشحام قال قال لي أبو عبد الله (ع)...

روایت متابع: تأویل الآيات الظاهرة في فضائل العترة الطاهرة، ص ۵۵۶-۵۵۷، ح ۶.

تذکر: شرف الدین علی استرآبادی (م ۹۶۵ ه.ق) مؤلف کتاب تأویل الآيات كه خود مورد تمجید فراوان علمای قریب العهد خود است (نک: مجلسی، بحار الانوار، ۱۳/۱؛ الحر العاملی، ۱۳۱/۲)، نیمی از کتاب «ما نزل من القرآن في أهل البيت عليهم السلام» اثر مفسر مشهور، محمد بن عباس بن علی بن مروان بن ماهیار ثقه (نک: نجاشی، ۳۷۹/ش/۱۰۳۰) را در اختیار داشته (استرآبادی، ۲۷۸) و این نقل وجادهای معتبر است.

باب فيه تنف و جوامع من الزوايا في الولاية

۱- محمد بن يعقوب الكليني عن محمد بن الحسن و علي بن محمد عن سهل بن زياد عن ابن محبوب عن ابن رئاب عن بكير بن أعين قال كان أبو جعفر (ع)...

۵- آية الله خوئی عنوان «مثنی» را مشترک میان ثقه و غیر ثقه دانسته و در نتیجه مجهول تلقی نموده‌اند. نک: (خوئی، ۱۸۶/۱۵-۱۸۸/ش/۹۸۷۴)

روایت متابع: المحاسن، ج ١، ص ١٣٥، ح ١٦٧

٤- محمد بن یحیی عن عبد الله بن محمد بن عیسی عن محمد بن عبد الحمید عن یونس بن یعقوب عن عبد الأعلى قال سمعت أبا عبد الله (ع)...

روایت متابع: بصائر الدرجات، ص ٩٤، ح ١.

باب مولد النبی (ص) و وفاته

١٥- عدة من أصحابنا عن أحمد بن محمد عن ابن فضال عن أبي جميلة (نک: نجاشی، ١٢٨/ذیلش ٣٣٢؛ ابن الغضائری، ٨٨/ش ١١٨؛ خوئی، ١٩/٣١٢/ش ١٢٦٠٧) عن محمد الحلبي عن أبي عبد الله (ع) قال إن رسول الله (ص) قال...

روایت متابع: بصائر الدرجات، ص ١٠٥-١٠٦، ح ١١.

باب مولد الزهراء فاطمة (ع)

٩- علی بن محمد و غیره عن سهل بن زیاد عن أحمد بن محمد بن أبي نصر قال سألت الوضأ (ع)... فقال...

روایت متابع: تهذیب الأحكام، ج ٣، ص ٢٥٥، ح (٧٠٥) ٦٠٢٥.

باب مولد أبي الحسن موسى بن جعفر (ع)

٧- أحمد بن مهراون رحمه الله عن محمد بن علی عن سيف بن عميرة عن إسحاق بن عمار قال سمعت العبد الصالح (ع)...

روایت متابع: بصائر الدرجات، ص ٢٨٥، ح ١٣.

باب مولد أبي الحسن الوضأ (ع)

٢- محمد بن یحیی عن أحمد بن محمد عن صفوان بن یحیی قال... تكلم أبو الحسن (ع)... فقال...

روایات متابع: عیون أخبار الرضا (ع)، ج ١، ص ٢٤٦، ح ٤؛ الإرشاد، ج ٢، ص ٢٥٥.

باب مولد أبي محمد الحسن بن علی (ع)

٢٦- علی بن محمد عن بعض أصحابنا قال سلم أبو محمد (ع) إلی نجرین...

روایت متابع: الإرشاد، ج ٢، ص ٣٣٤-٣٣٥.

٦- طریق شیخ طوسی به روایات راوی اول حدیث یعنی محمد بن احمد بن یحیی بن عمران صحیح است. (نک: طوسی، الفهرست، ٤٠٩/ذیلش ٦٢٣؛ همان، تهذیب الاحکام (مشیخه)، ٧١/١٠)

باب مولد الصحاب (ع)

۱۲- علی عن علی بن الحسین الیمانی (نک: خوئی، ۴۱۱/۱۲/ش/۸۰۹۸) قال كنت بیغداد... فکتبت ألتمس الإذن فی ذلك فخرج...

روایت متابع: کمال الدین وتمام النعمة، ص ۴۹۱، ح ۱۴/

۱۴- علی بن محمد عن الحسن بن عبد الحمید (نک: خوئی، ۳۶۳/۵/ش/۲۸۹۸) قال... فخرج إلى...

روایت متابع: کمال الدین وتمام النعمة، ص ۴۹۸-۴۹۹، ح ۲۳.

باب ما جاء فی الاثنی عشر و الفص علیهم (ع)

۷- محمد بن یحیی عن عبد الله بن محمد عن الخشاب عن ابن سماعة عن علی بن الحسن بن رباط عن ابن اذينة عن زوارة قال سمعت أبا جعفر (ع)...

روایت متابع: کتاب الغیبة للنعمانی، ص ۷۲-۷۳، ح ۶.

باب الفیء و الأنفال و تفسیر الخمس و حدوده و ما یجب فیہ

۱۸- عدة من أصحابنا عن أحمد بن محمد عن الحسين بن سعيد عن القاسم بن محمد عن رفاعة عن أبان بن تغلب عن أبي عبد الله (ع)...

روایت متابع: تهذیب الأحکام، ج ۹، ص ۳۸۶-۳۸۷، ح ۲(۱۳۸۰).

۲۴- سهل عن إبراهيم بن محمد الهمدانی (نک: خوئی، ۲۶۷/۱-۲۷۰) قال کتبت إلى أبی الحسن

(ع)... فکتب (ع)...

روایت متابع: تهذیب الأحکام، ج ۴، ص ۱۲۳، ح ۱۱(۳۵۴).

نتیجه گیری

با توجه به آن چه گذشت تعداد روایات ضعیف السندی از کتاب الحجة که دارای متابع معتبر در سایر مصادر روایی می باشند مطابق نظرات رجالی آیه الله خوئی ۹۰ مورد می باشد. از آن جا که تعداد روایات ضعیف السند این کتاب طبق دیدگاه ایشان بر اساس شمارش نگارنده ۶۷۶ روایت از مجموع ۱۰۱۵ روایت این کتاب است، بنا بر این ۱۳/۳۱٪ روایات ضعیف السند این کتاب دارای اسناد معتبر در مجامع روایی دیگر هستند.

۷- در این سند به جای تعبیر «عن بعض أصحابنا»، از عبارت «عن جماعة من أصحابنا» استفاده شده و همان طور که توضیح آن پیش تر در پاورقی شماره ۳ گذشت، استعمال آن توسط شخص ثقه ای مانند علی بن محمد علان کلینی برای اطمینان بخشیدن به مخاطب بوده و سبب اعتبار سند است.

۸- طریق شیخ طوسی تا راوی اول یعنی حسن بن محمد بن سماعة در مشیخه تهذیب معتبر است. (نک: طوسی، تهذیب الاحکام، ۷۵/۱۰)

۹- طریق شیخ طوسی تا راوی نخست روایت یعنی علی بن مهزیار در مشیخه تهذیب معتبر است. (نک: همان، ۸۵)

بعلاوه چون در مفهوم «اعتبار» علاوه بر جستجوی روایات همسان (متابع)، کشف روایات مشابه (شاهد) نیز داخل است و در این مقاله تنها به پیگیری روایات متابع اقدام نموده‌ایم، به نظر می‌رسد به دلیل گستردگی دامنه روایات شاهد، چند برابر میزان متابعات معتبر، بتوان روایات شاهد معتبر برای احادیث ضعیف‌السند کتاب الحجّة ارائه نمود. در کنار این روش، بهره‌گیری از مفاهیمی همچون تواتر معنوی و استفاضه- که در طی مباحث این مقاله هیچ‌گاه از آن‌ها استفاده نشده است- از فراوانی آمار روایات ضعیف به شدت خواهد کاست. لذا به نظر می‌رسد درصد پایینی از روایات کتاب الحجّة پس از عملیات «اعتبار»، فاقد پشتوانه‌سندی معتبر (اعم از داخلی و خارجی) باشند. بنا بر این نباید ضعف‌سند روایات در یک کتاب حدیثی را به معنای ضعف آن مضامین و یا سستی پایه‌های برخی از معارف دینی موجود در آن روایات پنداشت، بلکه می‌بایست با دید مجموعی به روایات نگریست و جهت تصحیح‌لسناد برخی از روایات ضعیف‌السند، از روایات متابع و شاهد آن در سایر مصادر روایی کمک گرفت.

منابع

- ابن الصلاح، عثمان بن عبد الرحمن، *مقدمة ابن الصلاح فی علوم الحدیث*، تحقیق: صلاح بن محمد، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۶ ق.
- ابن الغضائری، احمد بن الحسین، *رجال ابن الغضائری*، قم: دار الحدیث، چاپ اول، ۱۴۲۲ ق.
- ابن بابویه، علی بن حسین، *الإمامة والتبصرة من الحیرة*، قم: مدرسة الامام المهدي (ع)، چاپ اول، ۱۴۰۴ ق.
- ابن بابویه، محمد بن علی، *الأمالی*، قم: مؤسسة البعثة، چاپ اول، ۱۴۱۷ ق.
- _____، *ثواب الأعمال و عقاب الأعمال*، تحقیق: سید محمد مهدی خراسان، قم: رضی، چاپ دوم، ۱۳۶۸.
- _____، *علل الشرائع*، تحقیق: سید محمد صادق بحر العلوم، نجف: مکتبة الحیدریة، ۱۳۸۵ ق.
- _____، *عیون أخبار الرضا (ع)*، تحقیق: حسین اعلمی، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، چاپ اول، ۱۴۰۴ ق.
- _____، *کمال الدین و تمام النعمة*، تحقیق: علی اکبر غفاری، قم: مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۰۵ ق.
- ابن حجر العسقلانی، احمد بن علی، *نزہة النظر شرح نخبة الفکر ابن حجر*، شرح و تعلیق: صلاح محمد محمود عویضة، بیروت: دار الکتب العلمیة، چاپ چهارم، ۲۰۱۲ م.
- أستر آبادی، شرف الدین، *تأویل الآيات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة*، تحقیق: حسین استاد ولی، قم: مؤسسه نشر اسلامی، چاپ اول، ۱۴۰۹ ق.

- انصاری، مرتضی بن محمد امین، *فرائد الأصول*، قم: مجمع الفکر الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۱۹ ق. بحر العلوم، محمد مهدی بن مرتضی، *الفوائد الرجالية*، تحقیق: محمد صادق بحر العلوم و حسین بحر العلوم، تهران: مکتبه الصادق، چاپ اول، ۱۳۶۳.
- البحرانی، هاشم بن سلیمان، *غایة المرام و حجة الخصام فی تعیین الإمام*، تحقیق: سید علی عاشور، بی‌جا، بی‌تا. البحرانی، یوسف بن احمد، *لؤلؤة البحرین فی الاجازات و تراجم رجال الحدیث*، تصحیح: سید محمد صادق بحر العلوم، نجف: بی‌نا، چاپ دوم، ۱۹۶۹ م.
- البرقی، احمد بن محمد، *المحاسن*، تصحیح: سید جلال الدین حسینی، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۰ ق. _____، *رجال البرقی*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۳ ق.
- بروجردی، علی اصغر، *طرائف المقال فی معرفة طبقات الروات*، تحقیق: سید مهدی رجائی، قم: کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۴۱۰ ق.
- بهبودی، محمد باقر، *گزیده کافی*، تهران: مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ اول، ۱۳۶۳ ش. جاودان، محمد، «باری دیگر در عرصه روایت و درایت حدیث»، *کیهان فرهنگی*، شماره ۳۴، دی ۱۳۶۵ ش، صص ۳۶-۳۹.
- جدیع، عبد الله بن یوسف، *تحریر علوم الحدیث*، بیروت: الریان، چاپ چهارم، ۱۴۳۱ ق. حجت، هادی، «ارزیابی اسناد «الكافی» از منظر علامه مجلسی در مرآة العقول»، *علوم حدیث*، شماره ۴۵ و ۴۶، پاییز و زمستان ۱۳۸۶ ش، صص ۱۶۶-۱۹۲.
- حر عاملی، محمد بن حسن، *أمل الأمل*، تحقیق: سید احمد حسینی، بغداد: مکتبه أندلس، بی‌تا. الحمیری، عبد الله بن جعفر، *قرب الإسناد*، قم: مؤسسه آل البيت (ع)، چاپ اول، ۱۴۱۳ ق.
- الخطیب، محمد عجاج، *اصول الحدیث، علومه و مصطلحه*، بیروت: دار الفکر، چاپ چهارم، ۱۴۰۱ ق. خوئی، ابوالقاسم، *معجم رجال الحدیث و تفصیل طبقات الرواة*، بی‌جا، چاپ پنجم، ۱۴۱۳ ق.
- سبحانی، جعفر، «پاسداری از عرصه روایت و درایت حدیث»، *کیهان فرهنگی*، شماره ۳۳، آذر ۱۳۶۵ ش، صص ۳۴-۳۷.
- سرشار، مژگان، «دیدگاه‌های استاد بهبودی در گزینش احادیث صحیح»، *علوم حدیث*، شماره ۴۹ و ۵۰، پاییز و زمستان ۱۳۸۷ ش، صص ۳۰۰-۳۲۹.
- سیوطی، عبد الرحمن بن ابی بکر، *تدریب الراوی فی شرح تقریب النواوی*، تحقیق: عبد الرحمن المحمدی، بیروت: دار الکتب العلمیه، چاپ اول، ۲۰۰۹ م.
- شبییری، محمد جواد، «دفاع از حدیث و پاسداریش»، *کیهان فرهنگی*، شماره ۳۷، فروردین ۱۳۶۶، صص ۱۰-۱۴. شبیری، محمد جواد، «نگاهی به گفتگوی «در عرصه روایت و درایت حدیث»، *کیهان فرهنگی*، شماره ۳۴، دی ۱۳۶۵ ش، صص ۱۲-۱۷.

- الصالح، صبحی، *علوم الحدیث و مصطلحه*، تهران: انتشارات خرسندی، چاپ اول، ۱۳۹۰.
- صدر، حسن، *نهاية الدراية شرح الوجيزة للشيخ البهائي*، تحقیق: ماجد غرباوی، قم: نشر المشعر، بی‌تا.
- صفار، محمد بن حسن، *بصائر الدرجات الكبرى فی فضائل آل محمد (ع)*، تحقیق: محسن کوچه باغی، تهران: الأعلمی، ۱۴۰۴ ق.
- _____، *بصائر الدرجات فی علوم آل محمد (ع)*، ترجمه و تصحیح و تعلیق: علی‌رضا زکی زاده رنانی، قم: وثوق، چاپ چهارم، ۱۳۹۰.
- الطحان، محمود، *تیسیر مصطلح الحدیث*، زاهدان: دار الفاروق الأعظم، چاپ اول، ۱۴۲۴ ق.
- الطریحی، فخر الدین بن محمد، *جامع المقال فیما یتعلق بأحوال الحدیث و الرجال*، تحقیق: محمد کاظم طریحی، تهران: حیدری، بی‌تا.
- طوسی، محمد بن حسن، *الأمالی*، تحقیق: مؤسسه البعثة، قم: دار الثقافة، چاپ اول، ۱۴۱۴ ق.
- _____، *الغیبة*، تحقیق: عباد الله تهرانی و علی احمد ناصح، قم: مؤسسه المعارف الاسلامیة، چاپ اول، ۱۴۱۴ ق.
- _____، *الفهرست*، نجف: مکتبه المرتضویة، بی‌تا.
- _____، *تهذیب الاحکام*، تحقیق: سید حسن موسوی خراسان، تهران: دار الکتب الاسلامیة، چاپ سوم، ۱۳۶۴.
- العاملی، حسین بن عبد الصمد، *وصول الأخبار إلى أصول الأخبار*، تحقیق: سید عبد اللطیف الکوهمری، قم: مجمع الذخائر الاسلامیة، ۱۴۰۱ ق.
- العسکر، احمد خلیل، *الاشراح فی علوم الحدیث و الاصطلاح*، دمام: مکتبه المتنبی، ۱۴۲۷ ق.
- علی صالح المعلم، محمد علی، *اصول علم الرجال بین النظرية و التطبيق*، تقریر بحث شیخ مسلم الداوری، بی‌جا، بی‌تا، چاپ اول، ۱۴۱۶ ق.
- القمی، علی بن ابراهیم، *تفسیر القمی*، تصحیح: سید طیب موسوی جزائری، قم: مؤسسه دار الکتب للطباعة و النشر، چاپ سوم، ۱۴۰۴ ق.
- کشی، محمد بن عمر، *رجال الکشی*، مشهد: انتشارات دانشگاه مشهد، ۱۳۴۸.
- کلینی، محمد بن یعقوب، *أصول الکافی*، ترجمه سید جواد مصطفوی، تهران: انتشارات علمی اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۹.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، *الوجيزة فی الرجال*، تصحیح و تحقیق: محمد کاظم رحمان ستایش، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۲۰ ق.
- _____، *بحار الانوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار*، بیروت: الوفاء، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق.

_____، *مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول*، تصحیح: سید هاشم رسولی، تهران: دار الکتب الاسلامیة، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق.

مفید، محمد بن محمد، *الارشاد*، بیروت: دار المفید، چاپ دوم، ۱۴۱۴ ق.

نجاشی، احمد بن علی، *رجال النجاشی*، تحقیق: سید موسی شبیری زنجانی، قم: مؤسسه نشر اسلامی، چاپ پنجم، ۱۴۱۶ ق.

نعمانی، محمد بن ابراهیم، *الغیبة*، تحقیق: فارس حسون کریم، قم: انوار الهدی، چاپ اول، ۱۴۲۲ ق.

نوری، حسین بن محمد تقی، *خاتمة المستدرک*، قم: مؤسسه آل البيت (ع)، چاپ اول، ۱۴۱۵ ق.

منابع اینترنتی

کدیور، محسن، *تأملی در منابع اعتقادی*، مندرج در پایگاه اینترنتی به آدرس (<http://kadivar.com/?p=208>)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی